

VANDAAG EN MORGEN

HOODSTUK XI.

V A N D A A G.

De vorige maal hebben wij gesproken over de psychologie van het geweld. Wij hebben ons daarnaast bezig gehouden met het abstracte denken. Vandaag worden we geconfronteerd met iets, waarin beide sterk vertegenwoordigd zijn. U weet allen, waarop ik hier doel: Vandaag is men bezig om de stoffelijke resten van Martin Luther King ter aarde te bestellen.

Het is natuurlijk heel aardig om actueel te zijn, maar ik zou dit onderwerp toch niet hebben aangesneden, indien het ons voor morgen niet meteen iets zou kunnen leren.

We hebben hier in de eerste plaats te maken met een abstract denkbeeld. U denkt misschien: Ach, King was een realist. Hij was een politicus, een goed orator. En dat is allemaal waar. Maar deze man, die misschien het meest bekend is geworden door zijn betoog, dat begint met de woorden: "I had a dream", was gelijktijdig iemand, die geheel abstract kon denken. Hij zag achter de totale conflict-situatie in de Ver. Staten - en wat dat betreft van de wereld - niet alleen maar het kleurlingen-probleem. Hij zag in dat geheel bovendien de klassestrijd. Hij zag, hoe eigenlijk een groot gedeelte van het geweld uit wanhoop wordt geboren. Zijn gedachtengang, als ik die hier kort mag vertolken, was ongeveer als volgt:

Haat is het meest verderfelijke dat er op de wereld bestaat; wij moeten dus niet haten. Maar als ik zelf niet haat, dan doe ik niets aan de situatie, waardoor anderen tot haat en eventueel verdere reacties worden gedreven. Niet haten impliceert dus ook: datgene, waaruit haat ontstaat, aantasten.

Dit aantasten deed hij zeer verstandig, zeer utilitair. Het is in zijn carrière opvallend, dat hij eigenlijk altijd gebruik heeft gemaakt van het toeval. Het lijkt, of hij alles van tevoren zo mooi had ontworpen. Dat is niet waar. Er was een vrouw, die in een bus niet wilde opstaan, toen ze zat in de afdeling voor blanken. Daaruit kwam een reactie van kleurlingen voort. En hiermede was een aanleiding geschapen om te laten zien, dat de kleurlingen meetelden. King is de man geweest, die daarvan gebruik heeft gemaakt.

We hebben gezien, dat er daarna een groot aantal ontwikkelingen van meer juridische aard zijn geweest, waarbij we door demonstraties de wetgeving (en daar mogen we ook wel even denken aan John Kennedy) langzaam maar zeker in de richting zagen gaan van een meer algemene sociale rechtvaardigheid.

King greep weer het sterkst in op die punten, waar men de wetten niet wilde gehoorzamen. Ik denk hier aan de kiesrecht kwesties en de scholen kwesties. Daar waren dus weer acties. Maar naarmate de oplossing meer juridisch werd gevonden en de wet minder reden gaf tot haat, was het de praktijk, die de aanleiding werd tot haat.

Nu is er iets eigenaardigs gebeurd, wat u misschien wel weet: De laatste 3½ jaar is er in de z.g. "armoe-districten" een grote actie aan de gang van particuliere zijde en van de verschillende kerken. Die "armoe-districten" zijn geen neger-districten. Integendeel, we hebben hier te maken met wat men noemt

"the poor whites", een speciale klasse, waartegen je misschien ook wel heel veel bezwaren kunt opperen om allerhande redenen, maar die toch eigenlijk ook in hetzelfde hoekje zit als een groot gedeelte van de negerbevolking: in de slums, de neger-ghetto's. King heeft begrepen wat hier moest worden gedaan. En meer en meer - men kan dat de laatste 1½ jaar in zijn optreden zien - legde hij de nadruk niet alleen op het kleurverschil, maar ook op het verschil van arm en rijk.

Anders gezegd: Wat King aan het doen was, was het overschakelen van de kleurstrijd naar de klassenstrijd. En dat is alleen mogelijk voor iemand, die in abstracte begrippen kan denken.

De mensen van de Black Power en van de White Power, zijn mensen die alleen maar in effect, in emotie denken. Zij willen een bepaald doel bereiken met alle middelen. King niet. King wilde niet een bepaald doel met alle middelen bereiken. Neen, hij wilde eerder proberen het hele probleem te veranderen en het daarmee een zo sterk sociaal en ook moreel gewicht geven, dat geen enkele groep zich ertegen zou kunnen verzetten. Het resultaat is dus heel begrijpelijk geweest: men heeft King neergeschoten.

Dat neerschieten is officieel de kwestie van één enkele geestdrijver.

Ik meen, dat men t.a.v. de moord op Kennedy iets dergelijks heeft beweerd. De praktijk is natuurlijk anders.

Kijk eens, zolang de arme blanken de tegenstanders blijven van de negers om zich nog enige waardigheid te verschaffen en als de arme blanken proberen zich te zien als beter dan de arme negers, dan is er een gesplitst pauperisme, een proletariaat. In deze gesplitste situatie kan men dus van de blanken uit de agressiviteit van de arme blanken grotendeels richten tegen de negers; wat via vele organisaties als de Klan inderdaad is gebeurd. Omgekeerd kon men bij de negers (want er zijn ook rijke negers, die belang hebben bij het bestaan van de huidige situatie) een gewelddadigheid aankweken, die tegen de blanken was gericht. Zolang de armen elkaar afmaken en de rijken betrekkelijk zeker zijn achter de bescherming van de Nationale Garde en wat dies meer zij en desnoods van een particulier legertje, och, dan kan de zaak verdergaan. Maar nu wordt deze macht aangetast.

Ik wil de Ver. Staten zeker niet aanklagen; dat heeft geen zin in een onderwerp als dit. Maar wat is de feitelijke situatie?

Van het werkelijke nationale inkomen van de Ver. Staten valt ongeveer 25 % op niet meer dan 1500 man. Van de overige 50 % geniet ongeveer een miljoen mensen. Het restant, 25 %, wordt door de rest gedeeld. Dan kunt u nagaan, hoe groot dus de bezitsverschillen daar zijn. Dat dit niet direct in de maatschappij kenbaar is, wordt veroorzaakt door een kredietwezen, waarmee je met een paar centen toch wel in een auto kunt rijden, in een z.g. eigen huis kunt wonen etc. Maar je staat onder een voortdurende druk; je hebt je toekomst verkocht. En dat mogen we niet erbij rekenen. We moeten het hier hebben over het zuivere nationale inkomen per jaar.

Als we de zaak verder nagaan, dan blijkt dat die betrekkelijk kleine bovenlaag (daaronder reken ik vooral een groot aantal zakenlieden en zelfs een aantal wettelijke lichamen, zoals dat heet) moet voorkomen, dat er een andere verdeling van bezit in de Ver. Staten ontstaat.

Nu moeten we even nadenken. Er zijn uiterst linkse en uiterst rechtse groeperingen. Beide zijn zij tegen elke poging, waarmee de huidige sociale strijd op een ander niveau komt te liggen. Zelfs vakbondsleiders zijn er tegen. Reden genoeg om mensen als King en ook anderen, als je even kunt, uit de weg te laten ruimen.

Dit is eigenlijk de psychologie van het geweld, die ergens een rol gaat spelen: als ik die ene mens dood, dan valt alles uiteen. En als ik die ene mens dood, zal er zoveel geweld komen, dat ik velen kan doden zonder dat het opvalt.

Indien er vandaag of morgen een oproer komt (laat ons zeggen b.v. het weer oplaaieren van het oproer in Chicago), dan is het mogelijk om z.g. tijdens politio-
nele acties een twintig- of dertigtal belangrijke mensen van de negers of misschien van de blanken uit de weg te ruimen en dat aan sluipschutters of iets dergelijks te wijten. U ziet alleen de buitenkant en u hoort alleen de buitenkant

van de verhalen. Hier is dus zuiver een poging gedaan om de macht te behouden. En dat werd nog belangrijker nu Johnson concessies is gaan doen in zake Vietnam. De man durft daarbij lang niet zo ver te gaan, als hij wel zou willen. Dat is begrijpelijk. Want als hij werkelijk zou proberen om onmiddellijk tot een descalatie over te gaan en niet alleen maar tot een gesprek te komen dat voor de rest van de wereld zeer bevredigend is, dan zou waarschijnlijk de goede heer Johnson - zeker indien hij zich herkiesbaar had gesteld - het loodje moeten leggen. Zoals trouwens wat dat betreft ook MacCarthy en Kennedy als zij hun programma uitvoeren, ongetwijfeld groot gevaar lopen het tijdelijke met eeuwige te zullen moeten verwisselen.

Er is daar een ondergrondse macht. En als je dit voor vandaag constateert, dan moet je je proberen in te denken: wat kan zo iets voor morgen betekenen? Zeker, hier in Nederland ligt het anders. En in andere landen kun je het ook niet precies zo voorstellen. Maar overal is er op het ogenblik toch in zekere mate sprake van wat men noemt: een geheim gouvernement.

In Nederland wordt een groot aantal beslissingen niet openbaar genomen door de Volkvertegenwoordiging, maar eigenlijk tevoren door een betrekkelijk kleine hoeveelheid ambtenaren en enkele zeer geheime instanties. In West-Duitsland, in Frankrijk precies hetzelfde. Gaat u maar kijken waar u wilt, overal ziet u hetzelfde. Dit is de tijd van de geheimzinnige zwarte gouvernementen. En dan bedoel ik "zwart" in de zin van "onder de toonbank"; niet zichtbare gouvernementen. Deze niet-zichtbare gouvernementen doen alles om een bestaande situatie, die voor de belanghebbenden wel heel erg prettig is, te continueren.

De spanningen, die overal ontstaan, moeten worden opgelost. Soms kun je dat doen door een paar koppen te laten rollen via gevangenis, aanklachten, smaad, valse beschuldigingen en valse bewijzen (per slot van rekening, zo hebben ze Jezus ook weten te veroordelen). Dat is niet zo moeilijk. Dat is zo oud als de weg naar Rome en ouder. In andere gevallen is zo iemand misschien te on-aantastbaar, omdat hij te bekend is op de een of andere manier. Dan moet hij een ongeluk krijgen of op een andere wijze overlijden. Je moet de tegenstand uitschakelen. Men denkt nl., dat hiermede een meer gerichte ontevredenheid zou kunnen worden uitgeschakeld. Laat mij een Nederlands voorbeeld nemen om te laten zien, hoe dat eigenlijk in elkaar zou kunnen zitten.

Laten we aannemen, dat wij in Nederland te maken hebben met een zekere mijnheer Boetes, die zeer duidelijke denkbeelden heeft niet alleen over Vietnam, waarmee hij op het ogenblik het hardst bezig is, maar daarbij ook over bewapening, oorlogsvoering, wapenindustrie, misschien zelfs over ongelimiteerde industrie-uitbreiding of de manier, waarop men b.v. aardgas exporteert uit Nederland. Op het ogenblik is de goede man gekanaliseerd. Hij mag een woordje meespreken en je kunt hem dus een klein beetje belachelijk maken. Zolang hij dat blijft, is het goed. Op het ogenblik echter, dat zo iemand de wereld kan overtuigen, dat hij een belangrijk man is, wordt het anders. Dan is het niet meer voldoende hem een beetje belachelijk te maken of hem desnoods op een gegeven moment de gevangenis in te drijven; dan is er een groot schandaal nodig.

Je zou natuurlijk kunnen zeggen: "Hij is bewaker geweest in een concentratiekamp." Maar misschien zijn er teveel mensen, die het tegendeel kunnen bewijzen. Je zou kunnen zeggen: "Boetes heeft gestolen." Maar ja, van waar, van wie en hoe? En zou dat er niet te dik opliggen? Je zou kunnen zeggen: "We gaan het mijnheer Boetes ontzettend lastig maken en alle maatregelen, alle wetten op hem toepassen." Maar misschien kan de man er wel tegen. En als heel Nederland nu op een gegeven ogenblik gaat zeggen: Er deugt hier niets niet. We willen af van dit systeem van geheime commissies, van geheime ambtenaren-raden, van . . . BVD-instanties en nog ettelijke andere geheime instanties, die meestal niet worden genoemd, dan zullen deze instanties zeggen: "Hé, daar gaat ons hele voordeel. Mijnheer Boetes moet dood." Als mijnheer Boetes nu in een klein wagentje rijdt, kunnen we er een vrachtwagen tegenop laten rijden. Maar als hij dat ook niet doet, dan moet er misschien een dronken vent komen en in een amok-bui maar een mes in zijn buik steken. Die vent gaat dan wel de bak in, maar we betalen hem ervoor. Of misschien kunnen we iemand zo gek maken, dat hij het zonder dat doet. Maar we moeten die man kwijt, want anders leven we in een anarchie van ons stand-

punt gezien. Dat is niet meer te aanvaarden.

Waarmee ik dus wil zeggen, dat zelfs onder Nederlandse omstandigheden, hoe huiselijk en klompen-dragend die ook schijnen te zijn, de situatie denkbaar is, waarin heersende machten en bepaalde groepen zouden ingrijpen om iemand uit te schakelen. Maar u weet ook dat er dan altijd mensen zullen zijn - ook in Nederland - die zeggen: "Maar dat nemen we niet; dit kan niet helemaal juist zijn." Die net als in Amerika in de kwestie Kennedy zeggen: "Maar we geloven niet wat jullie daar publiceren en wat de rechter zegt; we gaan het zelf na. Er zijn een hele hoop dingen, die niet kloppen. Waarom houden jullie de zaak zo geheim" En dan wordt er een steeds groter wantrouwen geboren. Kijk, daar gaat het nu om.

Vandaag is in bijna alle landen ter wereld sprake van een groeiend wantrouwen tegen de gouvernementen. En dat is eigenlijk heel zonderling, omdat de meeste regeringen alles doen wat ze kunnen om de mensen tegemoet te komen; zelfs zoveel, dat het de mensen meer kost dan ze ervoor over hebben. Maar men vertrouwt deze regeringen niet meer. Men voelt te sterk ergens die schaduwachtige invloed, dit onvatbare, dat alle beloften, alle woorden en alle wetten draait en kneedt, totdat het weer precies hetzelfde is.

Voor Amerika betekent dit, dat heel veel mensen losgeslagen zijn. De dood van Martin Luther King betekent bovendien ook nog iets curieus: Aan de ene kant is er voor de extremisten een bijzondere aanleiding om te gaan optreden. Voor de zwarte extremisten om wraak te nemen. Voor de rechtse extremisten om tegen die brutale zwarten nu eindelijk eens maatregelen te nemen en hun eigen bezit en leven te verdedigen. Hebben ze al niet reeds geplunderd! Maar een groot gedeelte (en daarmee heeft men waarschijnlijk geen rekening gehouden) voelt zich verplicht tegenover deze prediker van geweldloosheid, die juist doordat hij op dit punt van zijn carrière wordt vermoord een soort Christus wordt.

Ik weet niet, of u erover heeft nagedacht, maar weet u dat het vlak voor Goede Vrijdag is. De associatie valt op. Weet u, dat het hier ook een man is, die over een rijk, een land van overvloed spreekt, dat hij ziet. Zoals Jezus sprak over het Koninkrijk der Hemelen. Een man, die erg politiek, buitengewoon kundig en - als we eerlijk zijn - ook nog wel met alle trucjes, die de massa-beheersende orator nodig heeft, een zeker effect heeft teweeg gebracht. Maar die belofte blijft.

King is voor heel veel mensen een soort verlossersfiguur, een messiaanse figuur. Dit wordt op het ogenblik nog voornamelijk emotioneel gevoeld. Maar er zijn mensen, die dit zullen doorzetten. Mensen, die - net als de apostelen toen Jezus weg was - niet in staat zijn om precies hetzelfde te doen, maar die kunnen gaan prediken. Er is heel wat materiaal vastgelegd. Het is dus zeer begrijpelijk, dat er een beweging zal ontstaan van negers en waarschijnlijk ook van vele armere blanken, die gaan zeggen: Wij moeten geweldloos maar massaal demonstreren, overal. En dan gaan er heus nog wel wat wijken de brand in. En er worden van de zomer heus wel vele honderden mensen gedood in straatgevechten enz. enz.

Er is echter een middenmoot geschapen, die zich tegen dit geweld gaat keren. Blanken, die blanken gaan beletten om negers neer te schieten; maar ook negers, die negers gaan beletten om blanken te molesteren. En dat betekent, dat er in deze dagen in Amerika een derde macht geboren zal worden, die niets met blank of met wit te maken heeft, die niets te maken heeft met politiek en met goedsienst, maar die te maken heeft met het geloof in een recht, in een nieuw land. Een partij of een groep, die bereid is haar leven te offeren, want heeft onze grote voorman ook niet zijn leven geofferd? Kijk, martelaarschap voor de geweldloosheid, dat is uitermate attractief.

In de tijd, dat Ghandi werd vermoord, lag de situatie een beetje anders. Ghandi had eigenlijk al teveel aanzien gekregen. Hij was teveel de massale leraar voor iedereen geworden; en daardoor stond hij te ver boven de massa. Hij was niet meer de man, die met zijn volgelingen door het land trok. Hij was de grote oude man, die de geest van India representeerde. Daarom kom je hem vereren en toch gaan vechten. Hier is dat niet gebeurd.

Dan kunnen we dus gaan extrapoleren. We kunnen zeggen: Wat gaat dit nu mor-

gen betekenen. En dan zeggen we:

Voor de ver. Staten betekent dit niet alleen een versnelde emancipatie van de negers met veel geweld erbij, maar het betekent vooral een verandering van de verhouding tussen de klassen. De onderlaag van de bevolking (de goedkoopst betaalde arbeiders en de werkelozen) gaat zich langzaam maar zeker versmelten tot een nieuwe eenheid. Deze eenheid gaat een tegenwicht vormen voor wat je toch wel de politieke machine mag noemen, met zijn bekende corridorlopers en pressiegroepen, waarin bepaalde industrieën zelfs hun eigen senatoren hebben. Dit moet volgens mij voeren tot iets wat aan een burgeroorlog gelijk komt, maar daardoor gelijktijdig voor de Ver. Staten een situatie zal scheppen, waarin zij niet meer in staat zijn zich te beroepen op hun plaats in de wereld en hun bondgenootschappen met de wereld.

Anders gezegd: De buitenlandse politiek van de Ver Staten krijgt een grote klap. Die klap zou aan het einde van dit jaar zelfs zo zeer aangekomen kunnen zijn, dat vele industriële waarden en ook de dollar zelf aanmerkelijk aan het dalen zijn.

Wat kunnen we er verder van verwachten? Ik geloof, dat er ook van het meer ideële, het meer abstracte denken, dat we niet alleen van King maar ook van anderen in deze tijd horen, een nieuwe werking uitgaat. Het demonstreren op zichzelf is mode, maar de vorm van demonstreren is op het ogenblik oppervlakkig; het is meer een aardigheidje dan ernst, zo vreemd als het klinkt.

De techniek van de "sit-in" b.v. is eigenlijk nog niet helemaal beproefd. Ik maak me sterk, dat - voordat we 6 maanden verder zijn - er in de U.S.A. een opmars plaats vindt van zeg rond 300.000 tot een half miljoen mensen, die zich rond het Kapitoel installeren en daar blijven. Ze blijven wachten, totdat ze antwoord krijgen. Dat is erg moeilijk, weet u. Dat zou hier ook wel eens kunnen gebeuren.

Stel u voor, dat hier alle Nederlandse groepen, die het niet eens zijn met wat de regering doet, niet nijdig worden en dan in de een of andere stad relletjes gaan maken of overal optochten gaan houden, maar eenvoudig naar het Binnenhof gaan en rond het Tweede Kamer-gebouw blijven zitten. "Zo jongens, hier zitten we. Wij willen niet vechten. Haal je ons weg, goed. Haal ons maar weg. Arresteer ons maar. Dan komen er wel weer nieuwe."

Een levende wal. Wat dan? Ja, dan moet er wel wat gebeuren. Dan moeten de mensen reageren. Dat voorzie ik voor Nederland voorlopig niet. De Nederlander is een reuze kankeraar en schreeuwer, maar als het gaat om een georganiseerd langdurig samenwerken, dan is hij over het algemeen zozeer tot fractievorming geneigd, dat er daartussen loopspaden genoeg overblijven voor haastige Kamerleden. Maar in de Ver. Staten en in andere landen (en nu denk ik vooral aan een invloed, die vreemd genoeg ook in Zuid-Azië en in Zuid-Amerika werkt) verwacht ik inderdaad een techniek van noem het maar "sit-in"- of "sit-down"-acties: belegeringen door voortdurend zich aanvullende groepen, die - doordat zij zich niet feitelijk verzetten - niet met geweld kunnen worden verdreven, zonder de verontwaardiging te wekken. Indien de anderen maar zodanige reserves hebben, dat het ook niet mogelijk is hen zo maar weg te vegen met politiemacht of normale middelen.

Deze beweging van de massa's zal zich, indien ik het goed heb, pas op de wereld openbaren in het volgende jaar; vooral in de tweede helft daarvan. En dan zullen we daar heel waarschijnlijk niet alleen "we shall overcome" horen, maar heel veel theorieën en "bien étonnes de se trouver ensemble" zou ik haast zeggen, uitspraken vinden van Mao, van Lenin, van Marx, maar ook van andere grote denkers tot zelfs Descartes, Nietzsche, Voltaire toe. Het wordt misschien een citatenstrijd, maar een zeer zonderlinge strijd. Hierin gaat het er alleen maar om hoe lang men zich kan beheersen.

Als er op het ogenblik in een Amerikaanse stad wordt geplunderd (er begint nu net weer zo'n rel in Philadelphia, die over een uur of 5 à 6 waarschijnlijk het maximum heeft bereikt), dan zullen we zien, dat zolang de politie en het leger de gewone plunderspartjes en schreeuwertjes een beetje met rust laten er niet veel gebeurt. Dan zijn er misschien enkelingen, die geweld plegen of brandstichten, maar dat zijn er niet zoveel. Waarschijnlijk zal men in dat relletje,

waar ik het over heb, mog de houding aannemen van: nu ja, laat ze dan in Godsnaam maar een beetje uitrazen. Maar vandaag of morgen wordt het teveel. Ik garandeer u, dat het eerste relletje, waarbij ze 15 tot 20 doden maken (en dat zou heel goed ergens in een stad in de buurt van de Mississippi kunnen zijn. Ik denk aan Natchez en Bogalusa in Louisiana.) Als daar 20 of 30 negers worden neergeschoten (en nogmaals, dat is zeker niet denkbeeldig), dan zou er wel eens een bloedbad, een orgie uit kunnen voortvloeien. Een orgie van moord en geweld. We doen op het ogenblik alles om juist dergelijke dingen te voorkomen; om dus een ongewoon grote tolerantie bij de publiekrechtelijke lichamen en hun vertegenwoordigers tot stand te brengen aan de ene kant, en aan de andere kant de impuls tot direct persoonlijk geweld zoveel mogelijk in te tomen.

Het gevaar voor een dergelijke explosie blijft volgens mij zeker à 6 maanden bestaan en het zal waarschijnlijk zijn hoogtepunt krijgen over ongeveer 2 maanden. Wanneer (ik zeg uitdrukkelijk: wanneer; het is dus voorwaardelijk) dit gebeurt, dan kunnen we verwachten dat er een burgeroorlog in de Ver. Staten ontstaat, die vooral in het zuidelijk en westelijk deel heel vreemde situaties en omstandigheden zal veroorzaken.

Een laatste vraag wil ik hier nog bezien in het kader van dit onderwerp. Is er een geestelijke betekenis aan verbonden?

In de eerste plaats is er natuurlijk sprake van wat men emancipatie (een soort van vrijwording) noemt. Maar ik meen, dat die vrijwording er ook een is van de dogmata van de moderne maatschappij. De onberekenbaarheid van de situatie brengt op een gegeven ogenblik de baptist, de moslim, de holy-roller, de presbyteriaan allen bij elkaar, tezamen met de katholieken en misschien nog wat hindoes en wat andere gelovigen. De mensen moeten samenwerken. Ze hebben gezamenlijk een abstract denkbeeld, een ideaal, waarvoor hun onderlinge geschillen kunnen wijken. Zoals vandaag (dat is misschien wel aardig om dat op te merken) bij de begrafenis van King de meest extreme groepen van negers en zelfs blanken acte de présence hebben gegeven in een gezamenlijk gevoel van rouw en ontroering. Dat moet men toch niet over het hoofd zien. Ik zou dus zeggen: Een zekere tolerantie voor elkaar in een groter begrip. Het is een positieve waarde. En het moet ook geestelijke inhoud hebben. Indien ik ga begrijpen, dat het niet belangrijk is om over verschillen van gedachten te spreken, maar dat het belangrijk is om gezamenlijk iets te doen, dan ben ik al een stap verder.

Als - zoals met de massa-beïnvloeding van de laatste dagen en ook van de maanden september en oktober van dit jaar - dit onzelfzuchtige element sterker wordt en het egoïsme meer en meer op de achtergrond komt, dan vrees ik niet, dat hieruit een geestelijke verdwazing uit voortkomt. Integendeel, een beleven van een onzelfzuchtigheid in streven, een samenwerking, die niet meer door eigen angsten en egoïsme alleen wordt gedreven, maar ook een vrijmaking betekent voor de geest van de mens.

Het is te dwaas om dit alleen op rekening van Martin Luther King te schrijven, ofschoon er wel mensen zullen zijn, die dit doen. Het is een proces, dat reeds lange tijd aan de gang is, waarover we zelfs jaren geleden reeds gesproken hebben. Ik meen, dat we voor het eerst in 1962 hebben gezegd, dat vanaf 1965 een kritieke situatie zou kunnen ontstaan in de Ver. Staten; welke na enige jaren zelfs tot een burgeroorlog zou kunnen uitgroeien. Ik zou zelfs meer van die feiten en uitspraken kunnen citeren. Het is een ontwikkeling, die te voorzien was. Een ontwikkeling, waarvan de eerste punten voor ons kenbaar en gefixeerd waren in de kritieke periode van 1961 - '63. In die tijd reeds werd dit alles voorbereid en begon zich deze geestelijke omwenteling af te spelen.

Een dergelijke omwenteling heeft haar exponenten nodig. Martelaars. King is er een. Misschien is Kennedy er ook wel een. Maar er zullen er meer komen. Zij heeft een zeker aantal drijfveren nodig in de materie. Ik meen, dat de omstandigheden, zoals ze op dit moment zich ontwikkelen, die drijfveren vergroten. Mensen, die alleen maar worden gedreven door een vaag gevoel en niet kunnen komen tot de formulering van een idee, die even buiten de realiteit staat, een abstractie die toch gelijktijdig een plan, een richtlijn in de werkelijkheid betekent, hebben aan een geestelijke bewustwording eigenlijk niet veel. Maar wat er

nu gebeurt, bevestigt (nogmaals: we hebben er in het verleden reeds vaak op gewezen) een vreemde geestelijke groei.

Wij verwachten zelfs, dat het systeem van inwijdingen (de persoonlijke en niet meer de normale, dus groepsinwijdingen) in het komende jaar wordt voortgezet door de Witte Broederschap, nadat het ongeveer $1\frac{1}{2}$ jaar heeft stilgestaan. We menen zelfs, dat die pogingen zullen worden verveelvoudigd, al is het alleen maar om op aarde meer geestelijk bewuste exponenten te krijgen van de krachten, die zich ontwikkelen; en daarmee ook een bewustere beleving van deze abstractie.

Denk niet, dat we daarmee het geweld hebben uitgeschakeld, integendeel. Zoals ik in hoofdstuk IX de Psychologie van het Geweld reeds heb gezegd, is het hier een vreemde kwestie van angsten, van begeerten, van noodzaak tot zelfuitdrukking, van machtsbegrip, die een rol speelt. Maar als het geweld komt te staan tegenover een geweldloze ideologie, dan is het machteloos. Zoals reeds de grote machten van Rome eigenlijk ten onder zijn gegaan aan wat ze in die tijd beschouwden als de ratten in de riolen: de christenen in de catacomben. Deze christenen, die zich lieten verbranden, die zich voor de leeuwen lieten werpen, die alleen één ding niet deden: verloochenen, waarin ze geloofden. Zij hebben ten slotte het keizerrijk Rome ten onder gebracht. Zij hebben het verval, dat in de maatschappij potentieel aanwezig was in zo versnelde mate tot uiting doen komen, dat Rome uiteen viel in twee delen en de werkelijke macht verloren ging.

Ik geloof, dat er met de moderne wereld iets dergelijks te gebeuren staat; en dit is goed. Een geestelijke bewustwording, zeker. Maar daarnaast (en dat mogen we niet vergeten) ook een verandering van de maatschappij. Het is heel aardig om u te vertellen, dat er nieuwe zedelijke opvattingen en wetten moeten komen, dat de hele maatschappij in een nieuwe vorm moet worden gegoten, maar daar komt niets van, indien er geen noodzaak is.

Het begin van die noodzaak zien wij vandaag. Dat is de reden, dat ik boven dit onderwerp "Vandaag" heb gezet. Vandaag, omdat dit in een reeks psychische en psychologische processen en indirect dus ook in politieke en economische ontwikkelingen een keerpunt gaat betekenen. Een keerpunt, dat veel belangrijker is dan de man die begraven werd.

Vandaag is de uitdrukking van wat morgen kan zijn. En als u me niet kwalijk neemt, dat is ook de reden, waarom zovelen van ons zich waar het maar mogelijk is inzetten in deze tijd voor een zo juist mogelijke ontwikkeling.

Ik eindig hier dan ook niet alleen voor Sleutels maar ook mijn bijdrage voor vandaag.

:--:~:

MASSA-MEDIA.

De hedendaagse publiciteit wordt voornamelijk bepaald door de massa-media, waarmee we een zeer directe invloed kunnen uitoefenen op het denken en de reactie van soms vele honderdduizenden mensen. We kunnen deze media verder nog onderscheiden in:

de tijdelijk beïnvloedende;
de langdurig beïnvloedende;
de permanent beïnvloedende.

Permanent is hier natuurlijk een betrekkelijke factor, dat begrijpt u wel.

Onder de tijdelijk beïnvloedende rekenen we b.v.: publicaties als tijdschriften, dagbladen en daarnaast film, radio en televisie.

Bij de langdurig beïnvloedende gaan wij uit van een meer blijvende publica-

tie in de vorm van schotschriften, grammofoonplaten, boekwerken met een grotere waarde of inhoud (b.v. Bres-Planète).

Dan hebben we daarnaast nog te maken met z.g. publiciteits-campagnes, die een periode van 1 tot 6 maanden lopen. We kennen die hoofdzakelijk uit de reclames, maar ze worden ook voor andere dingen gevoerd.

En dan krijgen we de permanent beïnvloedende: boekwerken, studiewerken, tendentieuze publicaties van groter belang, die vaak vele eeuwen in het denken een rol spelen en die wijd verbreid dus zeer vele mensen ook in hun denken een zekere gerichtheid geven. Het opvallende daarbij is dit: Indien we te maken hebben met de permanente invloed, dan zal een fout, die in de tijd zelf gemakkelijk te ontdekken is, vager worden naarmate de publicatie langduriger en over een uitgestrekter gebied invloed heeft. Het is dus mogelijk via een boek-publicatie een op zichzelf foutieve stelling ingang te doen vinden, mits men in staat is ervoor te zorgen, dat die publicatie interessant genoeg is om een lange tijd onderzocht of gelezen te worden en men daarnaast de verspreiding ervan groot genoeg kan maken. Voor wetenschappelijke onderzoeken b.v. kan men dergelijke thesen het gemakkelijkst verbreiden in z.g. populaire of semi-populaire tijdschriften, waarin ook voor vaklieden belangrijke ideeën worden ontwikkeld.

Voor historici is het het eenvoudigst om een dergelijke misleidende publicatie te doen opnemen in een verhandeling over een bepaalde periode, die ook voor de liefhebber van het historische leesbaar is.

Dergelijke invloeden spelen vaak een grote rol in de ontwikkeling van bepaalde wetenschappen. Ze hebben grote invloed op de filosofische en godsdienstige ontwikkeling. De werkelijke invloed is moeilijk meetbaar. We hebben nl. niet te maken met een directe reactie, maar met een trage verschuiving van de reactie of het denken van de mens in een bepaalde richting. We zullen deze dan ook voor het verdere even buiten beschouwing laten.

Interessanter zijn de z.g. langdurig werkende media. Als ik met een reclame-campagne begin voor b.v. bier, dan lijkt het, of die invloed zeer gering is. We zien posters (reclamebiljetten), advertenties, we lezen misschien artikeltjes erover, we horen een reclamespreukje, maar door een voortdurende herhaling van bepaalde argumenten worden ze als waar opgevat. Indien dit voor bier mogelijk is, dan kun je dit ook doen voor politieke of religieuze argumenten.

Als ik regelmatig een campagne van een beperkte duur weet te voeren, waarin ik een slagzin of een bepaald begrip voortdurend herhaal, dan zal - mits ik voldoende mensen bereik - dit deel gaan uitmaken van hun reactie. In sommige gevallen is er zelfs een psychologische beïnvloeding aan verbonden, die enigszins doet denken aan de reacties, die Pavlov wist te wekken: de mens ziet dan in een bepaald iets een bevrijding of een symbool voor zijn bereiking, zijn vermogen, zijn verstandelijkheid etc. De werking hiervan is dus eenvoudig te constateren, omdat het hierdoor mogelijk is b.v. politieke tendensen in een periode van 3 tot 7 jaar volledig om te buigen. Het is mogelijk om tot nu toe niet aanvaarde denkbeelden, toestanden, personen of gebruiken ingang te doen vinden. Typerend hiervoor in Nederland is b.v. de behandeling van het probleem van de homofilie.

Er is een weerstand tegen de homofilie, die algemeen is. Deze weerstand komt voort uit de christelijke moraal, de algemene opvatting. Nu begint men met publiciteit daarover, die in het begin alleen verklarend is. Na deze verklarende publiciteit laat men een campagne volgen met psychologische beïnvloeding: de andere is ook mens; we moeten de menselijkheid van het geval zien. De laatste fase van het probleem is er dan een, waarbij we direct ingaan op de economisch-sociale omstandigheden en we gaan spreken over het recht van een mens. Het resultaat is, dat de directe en openlijke weerzin aanmerkelijk is afgenomen en meer en meer beperkt blijft tot een individuele reactie, maar in het geheel dus een grotere verdraagzaamheid.

Die campagne heeft in Nederland op het ogenblik 3 jaar gelopen en zwijgt nu even, maar ze komt over enige tijd weer terug. Er zal dan een ogenblik komen, dat de publieke opinie de homofilie als volkomen normaal gaat accepteren, tenzij

een tegenactie met een gelijksoortige opbouw voor die tijd wordt gelanceerd.

We zien dit in politiek en in andere problemen.

Nog interessanter en misschien in deze tijd ook voor de acties direct meer bepalend is de vluchtige publiciteit, waarbij de massa-media een directe suggestieve invloed gaan uitoefenen. Ik wil hier niet te veel voorbeelden aanhalen, maar wil u herinneren aan de televisie-acties als "Open het Dorp" en dat andere geval "Kom over de Brug", waarbij in de eerste plaats wordt gewerkt met een toenemende pressie in de richting van een sociale, morele verantwoordelijkheid van de mens, terwijl daarnaast een kunstmatig enthousiasme tot stand wordt gebracht, waarin vele mensen hun directe gevoeligheid voor verhoudingen kunnen verliezen. Het is mogelijk op deze manier vele miljoenen bij elkaar te brengen, zoals u zelf hebt kunnen constateren. Ook in dagbladen zijn dergelijke acties wel gevoerd en ze blijken dan na ongeveer een week voldoende resultaat op te leveren.

Wat is hier het geval? Indien ik met een herhaling van argumenten kom, dan zullen die steekhoudend moeten zijn of zij zullen zodanig pakken moeten zijn, dat men ze haast onwillekeurig in zich opneemt, zoals bij een reclame-slogan. Ga ik echter met een kort-lopemde periode van communicatie aan de gang, dan moet ik in de eerste plaats emoties wakker roepen; ik speel dus met de gevoelens van de mensen.

Een acties als "Open het Dorp" was in feite - al was het misschien niet helemaal zo opgezet - het wekken van een massa-psychose, een psychische afwijking, een neurotische toestand in de massa, waarbij de reële verhoudingen eigenlijk uit het oog worden verloren en iedereen zijn eigen belangen en zijn eigen denken gaat verbinden aan een doel, dat op zichzelf misschien zeer waardig is, maar waar men normalerwijze geen belangstelling voor heeft.

In de door mij geciteerde "Kom over de Brug"-actie hebben wij evaneens te maken met een aantal argumenten, van emotionele aard, die typerend zijn: de arme mensen, die ons nodig hebben.

Een beroep op eigen grootheid: wij zijn zo grootmoedig, wij kunnen niet anders dan daarop reageren.

Een emotioneel argument: godsdienstig gezien is het noodzakelijk, dat wij dit doen. Wederom een beroep op emotie, niet op de rede.

Daarnaast dan een bepaalde inzamel-techniek (of dat nu een kwestie is van lucifersdoosjes of enveloppen doet ook niet zoveel ter zake), waarmee een zekere actie wordt gevraagd en er bovendien - en dat is belangrijk - een controle van anderen kan zijn.

Indien ik dit kan doen voor een z.g. goed doel, kan ik datzelfde dus ook doen met een soortgelijke psychische afpersing t.a.v. politieke doeleinden. Ik kan in een zeer korte campagne b.v. duidelijk maken dat Amerika goed of kwaad is. Ik kan heel veel mensen ervan overtuigen, dat Johnson een moordenaar is of dat hij dit niet is. Ik kan heel veel mensen ertoe brengen mee te werken aan een bepaald project (Steun Israël b.v.) of om integendeel een medewerking niet te verlenen. Het is dus mogelijk via de massa-media het gedragspatroon van de massa onmiddellijk te beïnvloeden, ofschoon deze beïnvloeding niet lang nawerkt.

Er zijn nu zakenlieden, die sterk berouw hebben over hetgeen zij bij "Open het Dorp" hebben toegezegd; en er zijn particulieren, die met een ietwat betrokken gezicht constateren, dat zij toch wel wat teveel over de brug zijn gekomen. Maar dat geeft niet, want het onmiddellijk doel is bereikt.

Indien ik met de massa-media een bepaalde psychotische toestand in de massa kan activeren en daarmee de redelijkheid beperken, is het mij mogelijk de persoonlijke vrijheid van een mens, die niet kritisch is ingesteld, zonder meer teniet te doen. Massa-media worden dan ook op het ogenblik, zoals u overal kunt constateren, meer en meer gebruikt om de mens van een eigen oordeel terug te houden. Men probeert hem te brengen tot een accepteren van allerhande denkbeelden, stellingen, gedragsnormen, die niet de zijne zijn, die niet tot hem behoren en in zijn persoonlijkheid misschien niet eens plaats hebben. Men slaagt daarin.

Indien ik nu een dergelijke actie ga combineren, waarbij ik de verschillende media samenvoeg, dan zou het mogelijk zijn om met een zeer snelle actie een

religieus vuur tot stand te brengen; een toestand van onredelijke hartstochtelijkheid. Ik denk hier aan acties als die van Billy Graham. Als ik daar nu verder kan gaan met een publiciteit door b.v. brochures e.d., waarin de mens voortdurend wordt herinnerd aan deze beleving en deze als iets exceptioneels, iets verheffends wordt voorgesteld en hem wordt voorgespiegeld, dat hij daardoor meer is (dat hij dus anders is dan een ander), dan zal de houding van die mens dus meer permanent gewijzigd zijn. Breng ik hem daarbij tot de studie van boeken, die een groot aantal feiten, maar tendentiekus, bevatten, dan kan ik hem zelfs zover brengen, dat hij niet meer redelijk kan reageren. En dan zijn we heel dicht bij hetgeen b.v. een Mao Tse-toeng heeft gedaan met zijn Rode Boekje.

Indien wij uitgaan van Soen Yat-sen, die in China de eerste beïnvloeding tot stand bracht, dan zien wij dat hier sprake is van een prediking. Die prediking is eigenlijk nog geen massa-medium. Het is teveel een revolutionaire actie, waarbij alle denkbeelden nog de tijd vinden zichzelf te openbaren. Vandaar dat die republiek zeker ook geen bijzonder lange duur heeft gehad. In die republiek komt men tot de ontwikkeling van een meer algemene beleving, een vereenvoudiging van het schrift en daardoor de mogelijkheid om meer schotschriften en ook kranten-publicaties het land in te sturen.

Hierdoor wordt de tweede fase mogelijk: het beïnvloeden van de mens in een bepaalde, nog steeds revolutionaire richting. De communistische revolutie is het eindresultaat ervan.

Nu komen de communisten en zij gaan de mensen overspoelen met studiewerken; dus langdurig invloed hebbende geschriften. Hierdoor worden vele generaties zelfs in hun denken veranderd. Daarnaast gaat men werken met schotschriften, die in tendens sterk variëren. Men voegt daarbij in toenemende mate radio-campagnes. Deze radio-campagnes hebben het korte, maar fel-emotionele effect, waarvan ik u zo even uit eigen land enkele voorbeelden gaf. Het eindresultaat is een onredelijkheid. In deze onredelijkheid wordt elke willekeurige uitspraak van degenen, die met de opbouw wordt geassocieerd, als een evangelium aanvaard.

Misbruik van massa-media neemt steeds meer toe. Het is velen van u bekend, dat b.v. de commerciële televisie in Engeland, maar daarnaast ook 2/3 van de dagbladen in handen van bepaalde politiek-economische pressiegroepen zijn. Zij kunnen dus een groot gedeelte van de mening bepalen en beïnvloeden.

Als wij in de Ver. Staten gaan kijken, dan vinden wij ook daar grote concerns, die via vele verschillende dagbladen, publicaties, plaatselijke radio- en televisiestations in staat zijn de mening te beïnvloeden. Het is een feit, dat in de Ver. Staten de verkiezingscampagne voor 9/10 niet wordt uitgevochten, zoals vroeger in conventie-halls (plaatsen waar men persoonlijk bijeenkomt), maar dat de werkelijk beslissende factor moet komen van de pers, de tijdschriften en vooral radio en televisie. Hierbij gaan persoonlijke elementen een veel grotere rol spelen dan redelijke.

Anders gezegd: Wie de massa-media beheerst, beheerst de massa. Wie het denken van de massa beheerst, beheerst het gedrag van de massa. Wie het gedrag van de massa beheerst, kan haar exploiteren volgens zijn eigen neiging, zolang hij niet het slachtoffer wordt van zijn eigen propaganda.

Nu wil ik u wijzen op het z.g. Tjil Uylenspiegel-effect.

U kent allen het verhaal van Tjil, die alle mensen vertelde dat er buiten het dorp een hele hoop turf voor niets te krijgen was. Toen hij iedereen zag gaan, zei hij: "Ja, als ze allemaal daar naartoe gaan, dan heb ik misschien toch iets gezegd, wat waar is." Waarop hij een mandje nam en ook ging kijken. Een effect, dat wij vooral daar vinden, waar de publiciteit hoofdzakelijk emotioneel wordt bepaald.

Men bouwt vaak ten bate van een zekere sociale reform een bepaald denkbeeld op. Men publiceert het aan alle kanten. Maar het eigenaardige is, dat op den duur zoveel mensen gaan reageren volgens de geschapen tendens, dat degenen, die haar met een doel hebben geschapen, zelf geloven dat ze bestaat. Zij gaan haar dan niet meer gebruiken (wat redelijk voor hen misschien zelfs nuttig zou zijn), maar zij gaan meelopen met die tendens; en hierdoor wordt het geheel onbestuurbaar. Een van de grote gevaren van de massa-communicatie middelen in deze tijd

is dus wel de grote invloed, die de massa weer heeft op degenen, die de publiciteit beheersen. Hierdoor ontstaat de onbestuurbaarheid van op zichzelf logisch opgezette projecten.

Typend hiervoor zijn bepaalde reformen, die men heeft willen doorvoeren in de USSR. Men heeft om aanvaardbaar te maken, dat een zekere vrijheid van productie, een zekere relatie tussen consumptie en productie nodig was, een aantal denkbeelden gelanceerd. Deze denkbeelden worden door de partij-theoretici zeker niet gemakkelijk aanvaard en gewaardeerd. Heel veel bestuurders zijn er uit de aard der zaak tegen. Maar wat is er nu gebeurd. De massa is daarin gaan geloven. Er zijn nu (o.a. in Georgië, maar ook in de omgeving van Leningrad, van Novgorod) groepen ontstaan, die zozeer geloven aan deze noodzaak, dat zij nu de partij-mensen a.h.w. gaan dwingen in ditzelfde spoor te denken.

Een van de grote strijdpunten in de hele politiek van de Sovjet-Unie is juist deze vraag over de productie. Maar deze vraag over de productie en de hele strijd, de zuiveringen, die daaruit binnenkort weer uit voortvloeien - al zijn ze wat geruislozer dan vroeger - is ontstaan, omdat veel van degenen, die met een bepaald doel deze denkbeelden eerst hebben gelanceerd, nu zelf daaraan zijn gaan geloven, omdat zoveel mensen eraan geloven.

Mag ik daarom als eerste conclusie stellen, dat de massa-media in toenemende mate worden gebruikt voor een massaal bedrog (met goede bedoelingen vaak) en daardoor ook degenen, die deze publicaties beheersen, steeds sterker voeren tot zelfbedrog.

In de tweede plaats wil ik constateren, dat wanneer één fout, die misschien bewust en doelbewust is gemaakt in publiciteitsmedia en die de massa bereikt, deze de neiging heeft niet alleen zichzelf te continueren - tegen alle bewijs in desnoods - maar bovendien als bron gaat dienen voor verdere berekeningen en denkbeelden. Een werkelijkheidsvervreemding kan dus worden bevorderd door enkele bewuste weglatingen en misleidingen in publicaties van grotere omvang.

In de derde plaats moeten wij constateren, dat het beroep op de rede, dat de massa-media doen, over het algemeen betrekkelijk gering is. Het is hoogstens een additie aan het origineel beroep dat overal de boventoon voert. Daar de emotie in de massa-media het belangrijkste middel is geworden - uitgezonderd die van langere duur - kunnen wij constateren, dat de emotionaliteit de redelijkheid bij de mensheid steeds meer zal overheersen, tenzij men komt tot een totaal ander gebruik van de massa-communicatie middelen en de massa-media.

Mijn laatste conclusie en voor u waarschijnlijk zeer begrijpelijk is dan deze:

Juist omdat die massa-media zo buitengewoon belangrijk zijn en gelijktijdig een al dan niet beseft, voortdurend misleidende en gelijktijdig richtende functie in de samenleving hebben, zal het voor de geest van groot belang zijn daarop steeds verder invloed te gaan uitoefenen en via inspiraties, denkbeelden, desnoods het doen ontstaan van canards e.d. de tendens van vooral de kortlopende massa-media in zeer sterke mate mede te bepalen. Indien dit gebeurt, is het mogelijk de emotionaliteit van de mens zodanig te richten, dat een mentale benadering van de werkelijke situatie weer mogelijk wordt.

Kort samengevat: Wie zich met massa-media bezighoudt - onverschillig als luisteraar, kijker, lezer, dan wel als schrijver, producent etc. - moet steeds kritisch blijven tegenover deze media en voortdurend beseffen, dat elke geschapen emotionele tendens, die niet alleen door rationalisatie maar bovendien ook door kenbare feiten voortdurend wordt onderstreept, het "ik" vervreemdt van de eigen wereld; en in die wereld de mogelijkheid tot beheersing van het milieu tot een juist richten en oriënteren van het "ik" aanmerkelijk beperkt.

Maak uzelf geen slaaf van de communicatie middelen, die u omringen, maar leer ze voortdurend kritisch en bewust beschouwen, daarbij uitgaande van het standpunt, dat elke tendens, die gedurende 30 tot 60 dagen in deze media optreedt, bedoeld is om op korte termijn uw eigen gevoelsreactie te veranderen.

Houd er rekening mee, dat begrippen, die worden gelanceerd in geschriften van wat langere duur gewoonlijk ten doel hebben uw eigen denken te wijzigen in een bepaalde richting. Voel uw vrij om de emotie, die men bij u oproept, terzijde

te stellen en te zoeken naar de feiten. U zult zien, dat ze over het algemeen zeer arm zijn en vaak onvolledig.

Houdt u bezig met de gepubliceerde feiten, los van de emotionele inhoud en u zult bovendien ontdekken, dat heel vaak de emotionele inhoud slechts slaat op een zeer klein deel van de genoemde feiten. Vraag u dan af, waarom die andere feiten niet zijn genoemd. Ze zullen zeer waarschijnlijk de feitelijke bedoeling verbergen of in zich dragen.

Ten laatste: Indien u te maken krijgt met lang-lopemde publicaties of beïnvloedingen via massa-media, moet u zich altijd afvragen:

1. Waar komen ze vandaan? Wie of wat is de uitgever? Dus niet alleen de schrijver.
2. Welk denkbeeld of welke mythe wordt hierin verdedigd?
3. Welke feiten in het gestelde zijn niet volledig bewijsbaar?
Welke feiten daarin zijn controleerbaar? Welke feiten worden aan andere schrijvers ontleend en in hoeverre kunnen wij van dezen aannemen, dat zij onpartijdig waren.

U zult dan ontdekken, dat zelfs in wetenschappelijke boeken en geschriften, maar daarnaast ook in voorlichting omtrent volkeren, landen etc. zeer vreemde hiaten ontstaan en vaak lang herhaalde bijgelovigheden nu als feit gelden. Kunt u zich daarvan ontdoen, dan zult u door een meer reële benadering van de wereld, de volkeren, de mensen, de feiten en de mogelijkheden voor uzelf ook resultaten kunnen behalen, die voor een ander haast ondenkbaar zijn.

:--: